

3. De *Hypnerotomachia Poliphili* en de Basia; een excuus voor neolatinisten (Jan Pieter Guépin)

Mijn eerste optreden in het strenge genootschap van neolatinisten was van een ongehoorde wreedheid: ik had het over een tekst in het Italiaans. Ik zal mij daarvoor nu schriftelijk verontschuldigen.

Het merkwaardige boek de *Hypnerotomachia Poliphili* geheten (vergelijk *Batrachomyomachia*, maar de titel betekent niet: 'de strijd van de slaap met de liefde') kwam in 1499 uit in Venetië bij de uitgever en drukker Aldus Manutius. Dat is nu net 500 jaar geleden. Het boek is een toppunt van humanistische geleerdheid. Het wordt wel het mooiste boek van de wereld genoemd, maar daar was de beroemde uitgever zich niet van bewust. De laatste pagina bevat een enorme en allerminst uitputtende lijst van drukfouten en aan het eind van die lijst staat pas: Venetiis Mense decembri. M.I.D. in aedibus Aldi Manutii, accuratissime.

De uitgeversnaam staat dus niet op de titelpagina. De uitgave was mogelijk gemaakt door de mecenas Grassi, en door de schrijver Francesco Colonna zelf. Grassi verzoekt in 1507 om verlenging van het privilege vanwege de teleurstellende verkoop. Het boek is tegenwoordig niet zeldzaam. Ik schat dat er wel meer dan honderd exemplaren van bewaard zijn, en u kunt er nog meteen een kopen. Maar een goed exemplaar kost wel 500.000 gulden. Want het blijft het mooiste boek van de wereld, dat geen verzamelaar zich kan laten ontgaan.

De stijl is 'pedantesk'. Het pedantesk Italiaans staat tegenover het macaronisch Latijn. Het laatste stopt in een Latijnse syntaxis Italiaanse woorden, het pedantesk stopt een Italiaanse syntaxis vol met Latijnachtige woorden. De schrijver van de *HP* heeft wat dat betreft een voorkeur voor verbatieven op *-bundo* en adverbia op *-mente* en heeft veel Griekse woorden hoogstmerkwaardig veritaliaanst, als 'chioneo pecto'.

Het technisch indelingsprincipe: de naam pedantesk, heeft wel een nadeel. Het geldt immers voor het 'potjeslatijn' van pedante doctoren in komedies als van Molière. Welnu, de *HP* is allerminst een satire op misplaatste eruditie. Het hele boek is één en al misplaatste eruditie. Ik heb niet het idee dat de schrijver zijn sierproza een beetje ironisch bedoeld heeft. Hij heeft er gewoon plezier in gehad en dat is wèl wat anders. Een vergelijking met de woordenrijkdom van Rabelais die hem heeft nagevolgd is verkeerd. Rabelais is burlesk; hij vermengt de pompeuze woordenrijkdom met lage onderwerpen van zingenot: overdadige sex en lekker eten. Ook de vergelijking met een andere woordenrijke schrijver, Joyce, slaat de plank mis. De stijl van dit droomverslag heeft niets te maken met de spontane associaties van de freudiaanse droomtaal, Colonna maakt ook geen dubbelzinnige grappen. Zijn stijl is, als we hem vergelijken met stromingen in het Neolatijn, anti-puristisch, hij overdrijft Apuleius.

Tot zover mijn eerste excuus voor de keus van mijn onderwerp. De *HP* bestaat uit twee delen. In het allegorische eerste deel vertelt Poliphilo zijn inwijding samen met Polia in

de mysteriën van Venus. In het tweede deel is Polia voornamelijk aan het woord, die vertelt hoe de twee elkaar ontmoet hebben. Aan het eind verdwijnt ze, de droom is uit, en ook het boek.

Het boek is anoniem, maar het werd vast en zeker door de Venetiaanse dominicaan Francesco Colonna geschreven. Als argument tegen zijn auteurschap wordt wel eens aangevoerd dat het boek zo erotisch en paganistisch zou zijn.

Ik bedacht: als een dominicaan een voorbereiding voor het huwelijk (want dat zijn de mysteriën van Venus) beschrijft, dan eerst maar eens goed gekeken naar de doeleinden van het sacrament van het huwelijk. Een blik in het lemma 'matrimonio' in de *Enciclopedia Catholica* was mij genoeg. Er zijn twee doeleinden: het verwekken van kinderen en het indijken van de seksualiteit, met als gelukkige omstandigheid de liefde, die niet een doel op zich kan zijn, maar wel een stimulans is om vaker te paren en zo-doende meer kinderen te verwekken.

Poliphilo kiest in de *HP* bewust voor de poort van 'Venere Physioza'. Deze Venus is de kosmische *alma Venus* uit het proëmium van Lucretius. We moeten deze godin niet al te veel proberen onder te brengen in het platoonse paar Hemelse en Vulgaire Venus, want deze tweedeling is gekoppeld aan de tweedeling lichaam-geest en leidt onherroepelijk tot ascese, ook bij de neo-platonicus Ficino. Maar ja, in 1499 was iedereen min of meer met platonisme behept.

Wat het in goede banen leiden van de seksualiteit betreft: de emblemata in de *HP* leren de deugd van de Prudentia, de Gulden Middenweg, het Haast u langzaam. Ik gebruik de term *emblemata* voorbarig, omdat mijn tweede stelling luidt dat Secundus dol op het boek was, en die stelling wordt pas aannemelijk als het aannemelijk is dat Alciato op het boek was gesteld en het daarom aan Secundus, toen die in 1532-3 onder zijn leiding in Bourges studeerde, heeft laten zien.

Ik kan bewijzen dat Secundus de *HP* gelezen heeft uit een ontlening. In het vijftiende hoofdstuk van de *HP* ziet het verloofde stel een stoet van de negen muzen en Apollo, die gevolgd wordt door de minnaressen van de klassieke dichters, onder wie ook Lesbia, minnares van Catullus:

et l'altra illachrymante il passere
en de andere [=Lesbia] haar mus bewenend.

Secundus beschrijft in III, 3 de lectuur van de Romeinse liefdesdichters. Hij ziet daar ook zo'n optocht van vriendinnen, onder wie Lesbia (vs 10):

Passeris interitus nunc quoque maesta sui

Poliphilo en Polia zijn verloofd en ze doen wat de ouders van verloofden verwachten,

ze gaan niet verder dan kussen. Welnu, dat doet Secundus in zijn *Basia* evenmin. Colonna beschrijft het gezoen als het kan nog sappiger dan Secundus.

Nu we eenmaal op dat spoor gekomen zijn, zijn er wel meer overeenkomsten, waaronder het plezier waarmee Colonna het paleis van Eleuterillide (*Liberalitas*) beschrijft en dat ik vergelijk met het plezier van Secundus in het beschrijven van de rijkdom van Koningin Geld.

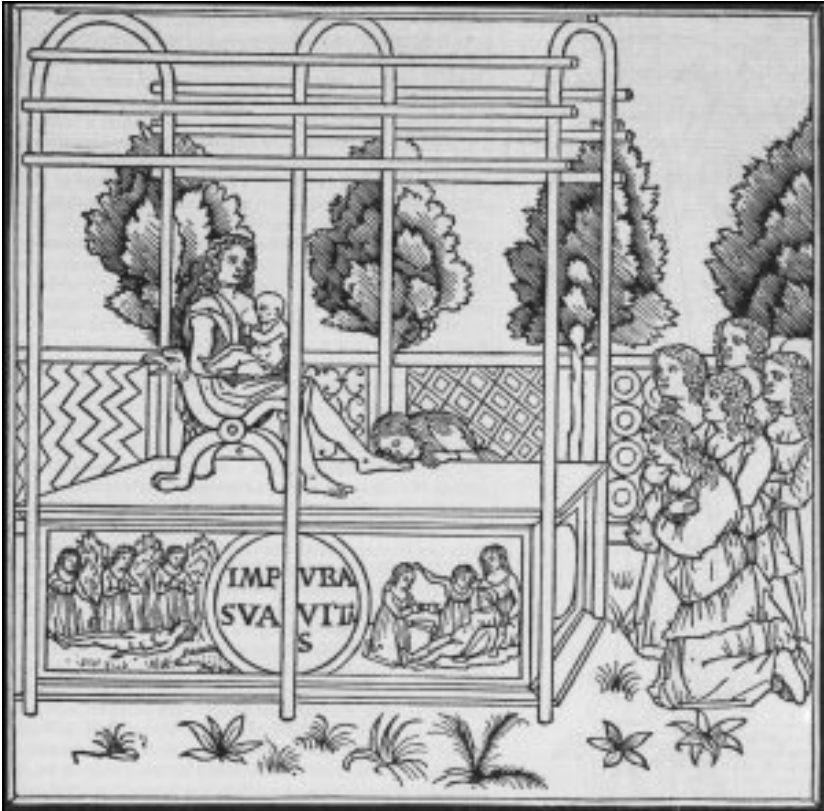
Er zijn twee erg belangrijke overeenkomsten. Polia roept Poliphilo terug uit de dood door middel van een kus; één van de consequenties van de vereniging van zielen, die de filosofische achtergrond is van de *Basia* (vooral in *Basium* 13). Ik had indertijd niet voor niets de houtsnede die deze scène uit de *HP* uitbeeldt, voor de omslag van *De Kunst van Janus Secundus* uitgekozen. Het motief van het tot leven wekken door de kus is zeldzamer dan men zou denken, het is iets anders dan het roepen van de naam van de gestorven geliefde (in Propertius) of het wrijven over de borstkas (in Boccaccio). Het idee is afhankelijk van de opwaardering van de kus, en daarvoor is de Napolitaanse humanist Giovanni Pontano verantwoordelijk. In *Parthenopaeus* I, 20 beschrijft hij hoe hij van liefde versmacht is en door een zoen van Cinnama (Kaneeltje) weer herleeft. Pontano is uiteraard een bron voor de erotische gedichten van Secundus. Hij is het denk ik ook voor de erotische passages van Colonna.

Ik zie nog een overeenstemming. Venus en Cupido van de liefdespoëzie zijn niet in overeenstemming te brengen met de godin van de seksuele vruchtbaarheid, want de antieke liefdespoëzie bezingt de steriele liefdes voor jongens of niet-huwbare meisjes. De grootste uitdaging voor onze humanistische dominicaan was het in overeenstemming brengen van de conventies van de Romeinse liefdeselegieën - die gaan over de *saevus amor* - met de warme gevoelens van verloofden. We zien in de *Trionfi* in de *HP* een serie klassieke *furta* voorbij trekken: de liefde van Jupiter voor Danaë in de gedaante van een regen van gouden muntstukken bij voorbeeld.

Hoe kan dit soort frivole erotiek ooit het vehikel worden voor serieuze gevoelens? De humanist kon twee kanten op: hij kon deze onzedelijke liefdeslyriek verheffen door hem te ontseksualiseren, te kuisen, te vergeestelijken: de weg van Petrarca en de neoplatonisten. Hij kan ook de seksualiteit verheffen. Voor een katholiek kan dat alleen maar in het huwelijk.

Een derde weg is de moderne: de seksualiteit verlagen door hem gewoon te maken. Secundus heeft een *Lof van de beide Cupido's* geschreven, die sprekend op elkaar lijken. De een is in het Elysium geboren, de andere in de ovens van de Etna. De in het Elysium geboren Cupido behoedt het heelal voor Chaos. Hij is het onderwerp van Secundus' *Laus*. Ik nam in mijn commentaar aan dat de andere Cupido, die zo sprekend op de kosmische Cupido lijkt, de Cupido van de liefdespoëzie is.

De geleerde commentator Bosscha kende geen antieke bron voor de Cupido die in het Elysium geboren is. Op bijgaande afbeelding uit de *HP* zien we hem, tenminste, als we

het gedroomde land van de *HP* waar de door de heidense dichters - vooral Ovidius - bezongen mythologische liefdes in eeuwige triomfwagens voortleven, vergezeld van de door de dichters bezongen minnaressen, het Elysium noemen.

Venus geeft haar zoon Cupido de borst. Op de reliefs aan de basis staat de rouw van Venus en haar vriendinnen voor Adonis afgebeeld. Het motto luidt 'Impura Suavitas'; de liefde van Venus voor de sterveling Adonis werd bitterzoet door diens dood. Op de voortbrenging, hier op aarde, volgt het sterven.

Dit nu is de les die ik uit deze passage in de *HP* trek; Secundus heeft het er niet over. Maar de in het Elysium geboren Cupido zien we hier wel voor ons.

Voor Secundus waren in de *HP* belangrijk de spiritualisering van de kus, de beperking tot de kus en de les voor verloofden.

Hypnerotomachia Poliphili. Edizione critica e commento a cura di Giovanni Pozzi e Lucia E. Ciapponi. 2e dr., Padua 1980, 2 dln. Pozzi en Ciapponi zijn de belangrijkste bepleiters van de stelling dat de Venetiaanse dominicaan Francesco Colonna, auteur van de *HP* is.

De nieuwste facsimile-editie van de *HP* werd bezorgd door Marco Ariani en Mino Gabriele (Milaan 1998).

Het jan/apr-nummer van *Word & Image* 14 (1998), 1/2, is volledig gewijd aan de *HP*.

Maurizio Calvesi, *Il sogno di Polifilo prenestino* (1980) wijst de prins van Praeneste (Palestrina) Francesco Colonna als auteur aan.

Het decembernummer van het tijdschrift *Incontri* zal met artikelen van J.-P. Guépin, F.A. Jansen en Lucy Schlüter geheel aan de *HP* zijn gewijd.

4. *Melanchthon als Interpret antiker Dichtung* (Heinz Hofmann)

De voordracht van Heinz Hofmann over Melanchthon is gepubliceerd in Band 1 van het *Neulateinisches Jahrbuch*, p. 99 – 128. (zie p. 25 van deze *Nieuwsbrief*).

Mededelingen

NIAS-seminar

Het *Study Centre on the Republic of Letters in the Early Modern Period* (NIAS) organiseerde van 24 tot 26 juni 1999 te Wassenaar een seminar over de Hongaars-Nederlandse betrekkingen in de Republiek der Letteren van de vroeg-moderne tijd. In een twaalfstal lezingen gaven specialisten uit Nederland en Hongarije inzicht in de stand van zaken van het onderzoek op terreinen als de immatriculatie van Hongaarse studenten aan Nederlandse universiteiten, de sporen van hun verblijf in bibliotheken van Transsylvanië en de invloed van het Nederlands puritanisme in Hongarije. (HN).